

dern wetenschappelijk ethos te ontwikkelen. Zij wilden niet langer uitgaan van de waarheid van de overgeleverde autoriteiten, zoals dat in de achttiende eeuw gebruikelijk was geweest, maar eisten ruimte op voor nieuwe historisch-kritische en godsdienstwijsgerige vraagstellingen, ook wanneer daardoor het gezag van de bijbel en de belijdenisgeschriften scheen te worden ondermijnd. In dat verband werd de wetenschappelijke kwalificatie van de hoogleraren steeds belangrijker. Van hen werd nu verwacht, dat zij reeds vóór hun benoeming gepromoveerd waren. De hoogleraren stimuleerden nu ook hun studenten om te promoveren. Terwijl in de achttiende eeuw een minniem aantal theologen op een dissertatie promoveerde, nam dit in de loop van de negentiende eeuw gaandeweg toe en bereikte zijn hoogtepunt tussen 1860 en 1880, toen 14% van de predikanten de doctorstitel al vóór het proponentsexamen behaald had.⁴³ Deze verwetenschappelijking van de theologie leidde echter ook tot een gespannen verhouding tussen geloof en wetenschap, tussen beroepsopleiding en wetenschappelijk onderzoek, die zo kenmerkend is voor de protestantse theologie in de negentiende eeuw.

De Grondwet van 1848 en de staatscommissie van 1849

Het revolutiejaar 1848 bracht ook in Nederland een nieuwe Grondwet, die de macht van de koning sterk inperkte. De wetgevende macht werd in de handen van de Tweede en Eerste Kamer gelegd. In de artikelen 'van den godsdienst' knoopte de Grondwet van 1848 veelal letterlijk aan bij die van de Grondwet van 1815. Toch vond er een principiële koerswending plaats. Op de voorgrond stond nu de vrijheid van de kerkgenootschappen. De koning, resp. de regering werd vrijwel elke mogelijkheid tot inmenging in kerkelijke zaken ontnomen. 'Ieder belijdt zijn godsdienstige meeningen met volkomen vrijheid' (art. 164). Toch kan men niet spreken van een volkomen scheiding tussen kerk en staat.⁴⁴ Het beginsel van de gelijke bescherming van 'alle kerkgenootschappen in het Rijk' (art. 165) bleef gehandhaafd⁴⁵ – wat voor de discussies over de toekomst van de predikantsopleiding van groot belang zou zijn.

De nieuwe Grondwet legde in art. 194, vooral dankzij de invloed van de (lutheraan) J.R. Thorbecke, ook de vrijheid van onderwijs vast. De staat gaf haar monopolie op het onderwijs op. Naast de publiekrechtelijke 'openbare' scholen konden 'bijzondere' scholen met privaatrechtelijk karakter worden opgericht. Wel verplichtte de overheid zich overal voor voldoende 'openbaar onderwijs' te zorgen; dit onderwijs zou 'met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, door de wet geregeld' worden. Artikel 194 gold voor elke vorm van onder-

43. Bos, *In dienst*, hfdst. 6 (225-262, vgl. 375) heeft als eerste gewezen op deze toename van het aantal promoties en de gevolgen ervan en er een verklaring voor aangeboden.

44. Vgl. de analyse door J.Th. de Visser, *Kerk en staat*, dl. 3: *Nederland van 1796 tot op heden*, Leiden z.j. (1927), 334-365.

45. De grondwet van 1815 sprak in art. 191 nog van 'alle godsdienstige gezindheden in het Koninkrijk bestaande'.